

УДК [141+17.023.36]:62

ТЕХНІЧНЕ І ДУХОВНЕ: СПРОБИ АНАЛІЗУ ВЗАЄМОДІЇ**Людмила Остапчук**

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м.Львів 79000, Україна, тел.(0322) 79-43-72*

Проблема людина–техніка у ХХ ст. домінує у різних напрямках інтелектуальної європейської думки як особлива тема для вивчення та дискусій. Незважаючи на численні публікації, її актуальність не лише не вичерпується, а й зростає. Особливої гостроти й надалі набувають людиновимірні та культурологічні аспекти цієї проблематики. Досконалість техніки, розвиток інформатизації, рівень технологічної озброєності суспільства стали не лише синонімом процвітання, а й причиною погіршення природної основи буття людини, змін та деформацій у традиційних уявленнях про моральні, культурні та духовні цінності.

З огляду на це важливо з'ясувати чинники збереження ідентичності людини і культури в умовах техногенного суспільства. Досягнення поставленої мети потребує фундаментальних досліджень як прикладного, так і соціально-філософського характеру.

Інтерес до різних аспектів цієї проблематики свого часу виявляли чимало дослідників (М.Гайдеггер, К.Ясперс, А.Камю, Ж.-П.Сартр, Х.Ортега-і-Гассет, Ж..Еллюль, Д.Белл, О.Шпенглер, А.Бергсон, М.Бердяєв, В.Стьопін, М.Тарасенко, В.Григор'єв, Л.Коган, О.Ханова, С.Кримський та ін.).

Аналіз літератури свідчить, що, незважаючи на широкий діапазон думок і оцінок, для більшості течій гуманітарно-філософської думки характерний загальний вихідний пункт – абсолютне протиставлення науково-технічного і культурного прогресу людства. Девальвація традиційних систем цінностей стимулювала пошуки “причин зла” у закономірностях становлення машинної цивілізації, що, безсумнівно, отримало негативну оцінку у працях А.Бергсона, О.Шпенглера, М.Бердяєва та ін. Зокрема у “Сутінках Європи” О.Шпенглер виділив декілька поступальних стадій розвитку культури – ранню, високу і пізню. На останній культура трансформується в цивілізацію, що, по суті, означає деградацію, а згодом – смерть культури. Роль техніки в такій негативній трансформації, на думку філософа, є чи не визначальною.

На відміну від автономності історико-культурних світів, цивілізація усюди має інваріантно-уніфіковані, негативні характеристики. В концепції О.Шпенглера протистояння культури і цивілізації знайшло своє крайнє вираження [1]. Аналогічні думки висловлював М.Бердяєв: “Ми стоїмо перед основним парадоксом: без техніки неможлива культура, з нею пов’язане саме

виникнення культури, повна перемога техніки в культурі, вступ до технічної епохи веде до загибелі” [2, с.38]. Проте як оптимістичні (Д.Белл, О.Тоффлер), так і вкрай песимістичні оцінки техніки, науково-технічного розвитку не лише не сприяють вирішенню проблеми, а нерідко поглиблюють її. Саме тому уникнення однобічності і протистояння позицій найдоцільніше в цьому контексті.

Одну із спроб осмислення техніки в широкому історико-культурному контексті зробив М.Гайдеггер. Вирізняючись оригінальністю і самобутністю, вона здійснила значний вплив на розвиток подальшої філософської думки [3, с.115–116]. Основне завдання розуміння суті техніки полягає, на думку філософа, у з’ясуванні її суті у широкому “нетехнічному” горизонті людського буття, оскільки чисто техніцистське тлумачення приводить до фетишизації феноменів техніки.

М.Гайдеггер не обмежився інструментальним визначенням техніки. Причиною такого її трактування, зазначав він, є неправильна інтерпретація аристотелівського вчення про чотири причини сущого (*causa formalis* – формальної, *causa materialis* – матеріальної, *causa finalis* – цільової, *causa efficiens* – діючої). На думку М. Гайдеггера, в цих категоріях ідеться не про відображення логіки причинно-наслідкових зв’язків, а про виявлення форми зв’язку з сущим, виявлення істини сущого. Для античних мислителів сукупність причин є лише приводом “викриття таємничого”, сутнісної єдності людини і природи [4, с.49]. У цьому ракурсі древньогрецький термін “техне” означає не лише діяльність ремісника, уміння, майстерність, а також мистецтво як вираження істинного через прекрасне. Звідси зрозуміло, вважає М. Гайдеггер, що сутність техніки має також інші виміри в природі і культурі. Поеднуючи природний матеріал і людську суб’єктивність у формі цілепокладання, вона є способом виявлення сутності буття. “Сутність техніки перебуває в області, де є відкриття і його таємничість, де збувається “алетейя”, істина” [4, с.51].

М. Гайдеггер акцентував увагу на специфіці сучасної техніки як способі виявлення таємничості буття, вводячи термін “по-став” (*Ge-stell*) [4, с.59]. Парадокс сучасної техніки полягає в тому, що її сутність є у “по-ставі”, тобто у способі, яким таємничі елементи буття переходять у “стан-в-наявності” – світ людини. Саме в цьому принципова відмінність сучасної технічної цивілізації від епохи ремісничої техніки. В такому контексті сутність сучасної техніки не стільки в діяльності з розкриття можливостей природи і суспільства, скільки в забезпеченні такого розкриття, в її самовідтворенні. Технічний вияв “таємничості розкриває перед самим собою свої власні шляхи тим, що управляє ними... Управління і забезпечення стають навіть головними рисами створюваного розкриття” [4, с.52].

Технічні досягнення сучасної науки вже не є складовими природи в первісному значенні, як це було в епоху ремісничої техніки, коли творіння

людських рук уявлялись продовженням самої природи. Сутність буття постає перед людиною у світлі формальних причинно-наслідкових зв'язків. Створюється небезпечна ілюзія, що людина – головна причина всього сущого. Тому, за М. Гайдеггером, небезпека схована не в техніці (сама по собі вона не містить ніякого демонізму), а в нерозумінні її сутності, що набуло порівняно самостійного розвитку в сучасну епоху [4, с.61]. З огляду на це перспектива розвитку технічної цивілізації для автора уявляється неминучою кризою. Назріває потреба нового розуміння суті техніки, повернення їй первісного змісту в лоні людської культури – “поесиса”, мистецтва розкриття таємниці буття. В такому випадку техніка буде втілювати мудрість, поезію, розум та інтуїцію художника. Вихід з кризи перш за все бачиться у трансформації самих основ мислення сучасної людини через об'єднання споріднених сфер діяльності – техніки і мистецтва.

Близькою до гайдеггерівської за тематикою осмислення феномену техніки є концепція К. Ясперса. Філософ описує ті радикальні зміни у сучасній цивілізації, які виникли під безпосереднім впливом науково-технічного прогресу: корінні зміни довкілля, перетворення планети у велетенську фабрику масового виробництва товарів і послуг, трансформація суспільного та приватного життя в дію деякого технічного механізму. Сама людина стає деталлю цього універсального механізму, “мешканцем без батьківщини”, “втрачаючи свою індивідуальність, перспективу минулого і майбутнього”, перетворюється в маріонетку, придатну для реалізації будь-якої поставленої мети [5, с.121].

Хоча інтерпретація сутності техніки як засобу передбачає звільнення людини від влади природи, важкої фізичної праці, водночас у міру універсалізації технічної діяльності відбувається трансформація засобу в самоціль. Джерела подібного перетворення техніки Ясперс відшукує в історії її становлення і розвитку.

Якщо реміснична техніка була сумірною людині і природі, то наприкінці XVIII ст. відбувся велетенський стрибок технічного розвитку, сформувався технократичний світогляд як спосіб буття суспільства. Ясперс визначає головну обставину, що приводить до тотальної зміни людської діяльності: дух винахідництва отримує технічне втілення тою мірою, якою це диктує економічний успіх у рамках вільної конкуренції [5, с.127].

Досліджуючи залежність характеру праці від історичного типу техніки, німецький філософ зазначає, що сутність праці не зводиться лише до задоволення матеріальних потреб суспільства, трудова діяльність є також творчістю буття людини, в якій вона усвідомлює свою сутність [5, с.130–131]. Ясперс наголошує, що сучасна техніка деформує творчі потенції праці, перетворює безпосередніх суб'єктів праці у складові частини машини, що призводить до повної деградації людини. “Технізація поширюється все ширше – від підкорення життя самої людини до панівного управління всім –

підкорення політики, навіть ігор і розваг, які проводяться в руслі звичних форм життя” [5, с.133–134].

К.Ясперс, даючи оцінку техніці в сучасну епоху, також визнає, що абсолютизація крайніх оцінок недоцільна, техніка поза діяльністю аксіологічно нейтральна, не є сама по собі ні добром, ні злом: “Те і інше ... коріниться в людині, і лише це надає техніці смисл” [5, с.146]. Отже, суть техніки – у сфері суб’єктивного, у внутрішньому світі людини. І саме від людини залежить “моральне обличчя” техніки.

Порятунок для людства, яке опинилось перед обличчям катастроф, Ясперс вбачає у зверненні до “філософської віри”, виході на екзистенційний, трансцендентний рівень сприйняття взаємодії людина–техніка. Умовою такого порятунку є переосмислення людських надбань через повернення до епохи “осьового часу” – “тим, що тоді здійснилось, що було створено й продумано, людство живе досі. Кожний його новий підйом супроводжується обертанням, поверненням до осьової епохи, будь-який духовний зліт можна назвати ренесансом “осьової епохи” [6, с.23]. Усі надії на відродження “осьового часу” Ясперс покладає на віру в торжество сенсу, перемогу розуму людини над механізмом, усвідомленні людством єдності долі і вищих духовних цінностей.

Складна природа взаємодії технічного і духовного породжує низку актуальних проблем, серед яких важливе місце посідає й проблема “двох культур”. Ідеться про взаємовпливи, взаємодію техногенної та традиційної складової культури. Як свідчить історія, питання двох культур, логічного й інтуїтивного не новітні у філософському дискурсі. Вперше цю проблематику у філософії ХХ ст. окреслив Ч. Сноу (праця “Дві культури”). Песимістичний прогноз щодо розколу культури він пов’язав із наростаючим відчуженням між технічними та гуманітарними науками в міру поступу НТР [7].

Подальший розвиток науки і техніки, технізація практично усіх сфер життєдіяльності людини між техногенно новими і традиційно усталеними ідеалами та цінностями етнонаціональних культур. Унаслідок експансії вестернізовано-високотехнізованої масової культури, що нав’язує стандартизовані норми та цінності, постає проблема збереження ідентичності національно-культурного світу.

Проаналізувати проблему намагається американський дослідник Семюел П. Хантінгтон. Безперечно, самоутвердження націй сьогодні залежить від їхнього техніко-економічного потенціалу. І, як стверджує вчений, “... хто нині в односторонньому порядку зупинив би свій ріст, той обов’язково попав би в залежність від інших” [8; с. 91]. На суспільному рівні модернізація сприяє загалом економічному збагаченню країни та зміцненню її військового потенціалу. Проте це не завжди вимальовує згубну перспективу для традиційної культури. І, як стверджує С. Хантінгтон, яскравий приклад повернення до такої культури демонструють азійські та

мусульманські суспільства. Сьогодні мешканці Азії вважають, що своїм швидким економічним розвитком вони завдячують не імпортові західної культури, а відданості культурі власній. З цього приводу варто згадати влучну позицію прем'єр-міністра Малайзії Махатхіра, який заявив: "Європейські цінності – це європейські цінності; азійські цінності – це універсальні цінності" [8, с. 96].

Уважно вивчаючи досвід мусульманських країн, Хантінгтон дійшов висновку, що техномодернізація, навпаки, спонукає людей більше цінувати свою спадщину і виявляти ініціативу в царині культури. Тут, опираючись на викладене, можемо висунути гіпотезу про існування певного інваріантного стрижня, квінтесенції культури, що допускає її зміну, згідно з вимогами часу, лише до чітко окреслених меж, зберігаючи таким чином національно-культурну ідентичність. Одним із компонентів цієї інваріантності, очевидно, є релігія. Такі припущення, однак, потребують комплексного філософсько-релігійного обґрунтування.

Загалом, будь-які традиційні суспільства характеризуються "наявністю досить стійких консервативних тенденцій відтворення соціальних відносин і відповідного стилю життя" [9, с.183]. Відповідно у культурі цих суспільств пріоритетними цінностями є традиції, взірці і норми, що акумулюють досвід предків, канонізовані типи мислення. Звісно, під впливом НТР такі суспільства змінюються, проте зміни ці відбуваються дуже повільно в рамках століттями апробованих традицій.

Оцінюючи техногенну західну цивілізацію, В. Стьопін окреслює сформовану в епоху Реформації і Просвітництва систему її цінностей. У сукупності вони функціонують як життєво важливі орієнтири, що визначають виробництво і динаміку цієї цивілізації. Як найбільш значимі автор виділяє такі цінності і смисли: розуміння людини як діяльної істоти, що своєю діяльністю змінює світ; "розуміння самої діяльності як креативного інноваційного процесу, спрямованого на перетворення об'єктів зовнішнього світу і який забезпечує владу людини над об'єктами; сприйняття природи як закономірно впорядкованого поля об'єктів, які є матеріалом і ресурсами перетворювальної діяльності; цінність наукової раціональності" [10, с.49–54]. Така цивілізація в силу своєї динамічності й агресивності "пригнічує, підкорює собі, переварює і буквально поглинає традиційні суспільства та їхні культури" [9, с.185].

"Стратегія ненасилля" – шлях до екзистенційного діалогу "двох культур". На думку В. Стьопіна, вона повинна передбачати трансформацію всієї структури цінностей техногенної цивілізації. А створення нової системи цінностей неможливе без критичного аналізу всієї європейської культурної традиції. У цій стратегії вбачаємо щось на кшталт паралелі із Ясперсовою необхідністю повернення до "епохи осьового часу".

У рамках цієї проблематики на особливу увагу заслуговує популярна нині так звана концепція сталого розвитку. З одного боку, вона спрямована на зменшення масштабів кризи, з іншого, містить геополітичний аспект – техногенно розвинуті західні суспільства намагаються нав'язати іншим народам Землі таку модель сталого розвитку, яка б виключала можливість кардинальних культурних і соціальних зрушень, проте забезпечувала б політично сприятливе й економічно пристойне використання західними країнами їхніх сировинних і рекреаційних ресурсів для підтримки високого рівня матеріального споживання і здоров'я власного населення [11, с.8].

Технологічно відсталі країни, приймаючи цю концепцію під егідою збереження культурних традицій, у перспективі стають аутсайдерами цивілізаційного прогресу. Така доля може спіткати й нашу державу. Саме тому варто окреслити важливість визнання і прийняття Україною цінностей техногенного суспільства.

У цьому ракурсі постає питання доцільності перейняття Україною цінностей західного техногенного суспільства, оскільки такі цінності формувались під впливом становлення західної культури і техніки протягом тривалого часу, утворюючи фундамент менталітету іншої цивілізації.

З огляду на деяке відставання у техніко-технологічному розвитку Україні варто критично ставитись до цінностей ззовні і формувати нові цінності власного техногенного суспільства на традиціях національної культури. Національна автентичність, українське етнокультурне “начало” повинні стати тим центральним стрижнем, на якому “наростає” технологічний поступ, технокультурні здобутки. Тому аналіз діалектики етнонаціональної, традиційної та технічної складових розвитку культури – ще одне актуальне завдання, вирішення якого недостатньо висвітлює сучасна філософія техніки.

Отже, у пошуках чинників збереження ідентичності людини і культури треба відштовхуватися перш за все від розуміння суті техніки, усвідомлення суб'єктивного характеру технічного розвитку, його неминучості та атрибутивності цивілізаційному прогресу. Крім того, досліджуючи це питання, варто відмовитися від протиставлення науково-технічного і культурного поступу людства. Це дасть змогу уникнути неадекватних позицій і сприятиме осмисленню техніки в широкому історико-культурному контексті. Саме в такому контексті дослідження детермінації проблеми “двох культур” чинником дихотомічності наукового знання, взаємодії технічних звершень з етнонаціональними чинниками, аналіз ролі релігійного компоненту як потужного чинника збереження ідентичності людини та розвитку культури – вбачаємо важливий напрям наукових розвідок.

1. *Шпенглер О.* Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. – Т.1. Гештальт и действительность. М., 1993.
2. *Бердяев Н.* Человек и машина // *Вопр. философии.* 1982. № 2. С. 38.
3. *Тавризян Г.* Техника. Культура. Человек: Критический анализ концепций технического прогресса в буржуазной философии XX века. М., 1986. С. 115–116.
4. *Хайдеггер М.* Вопрос о технике // *Новая технократическая волна на Западе.* М., 1986. С. 49.
5. *Ясперс К.* Современная техника // *Новая технократическая волна на Западе.* М., 1986. С. 121.
6. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / Пер. с нем. М., 1991.
7. *Сноу Ч.* Две культуры // *Сб. публицистических работ.* – Л., 1973.
8. *Хантінгтон С. П.* Захід: унікальність versus універсалізм // *Філософ. думка.* 1999. № 1–2. С. 82–100.
9. *Стёпин В.* Перспективы цивилизации: От культа силы к диалогу и согласию // *Этическая мысль. Науч.-публ. чтения.* М., 1991. С. 182–199.
10. *Стёпин В.* Философская антропология и философия науки. М., 1992. С. 49–54.
11. *Иванов А., Фотиева И, Шишин М.* Время великого размежевания: от техногенно-потребительской – к духовно-экологической цивилизации // *Вестн. МГУ. Сер. 7. Философия.* 1999. № 6. С. 3–25.

TECHNICAL AND SPIRITUAL: THE ATTEMPTS OF ANALYZE OF THE INTERACTION

Lyudmila Ostapchuk

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-43-72*

The subject of the article is the interaction of techniques and spiritual spheres. Some ways of preservation of individual sphere of human and culture in the technogenical society are analyzed. Special attention is concentrated on “two cultures” – traditional and technogenical elements of the culture.

Key words: technical; spiritual; technogenical society

Стаття надійшла до редакції 27.09.2000

Прийнята до друку 14.11.2000